

શ્રી યશોવિજયજી
જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

1369

3075

આપણું મૂળ ધ્યેય

—ન્યાયવિજય

આપણું મૂળ ધ્યેય

ન્યા. ન્યા. મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીનું
એક પ્રવચન.

: પ્રકાશક :

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન સભા, પાટણ.

ડા. બી. જી. અધ્યક્ષજીના અધ્યક્ષપણા નીચે સંચાલિત
 દિવ્યજીવનસંઘ-શાખા, પાટણની વાર્ષિક ઊજવણીના પ્રસંગે
 એ સંઘ-શાખાના ઉપક્રમે ગોઠવાયેલી સભાઓ પૈકી
 તા. ૧૬-૯-'૫૫, શુક્રવારની સભામાં, જેમાં મુખ્ય અંગ્રેજી-
 વક્તા, સુપ્રસિદ્ધ પૂજ્ય સ્વામીજી શ્રી શિવાનન્દજી મહારાજના
 મહાનુભાવ વિદ્વત્-સન્ત પદ્મશિષ્ય શ્રી ચિદાનન્દજી સ્વામી હતા,
 પૂ. મહારાજશ્રી ન્યાયવિજયજીનું પણ "આપણું મૂળ દેવ" એ
 વિષય પર પ્રવચન થયેલું, એ પ્રવચનને જરા વધુ વિસ્તારીને
 આ પુસ્તિકામાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

તા. ૨૫-૯-'૫૫ }
 પાટણ (ગુજરાત). }

—પ્રકાશક

: મુદ્રક :

મહેતા અમરચંદ બહેચરદાસ
 શ્રી બહાદુરસિંહજી પ્રિ. પ્રેસ
 પાલીતાણા (સોરાષ્ટ્ર)

આપણું મૂળ દ્યેય

આપણું મૂળ દ્યેય જીવનવિકાસ હોવું જોઈએ. જીવન-વિકાસ એટલે શારીરિક, માનસિક, બૌદ્ધિક, નૈતિક, ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ. આ વિકાસ સધાય ધનતૃષ્ણા અને કામાસક્તિ પર યોગ્ય અંકુશ મૂકવાથી. સંસારમાં બધાં પાપોનું મૂળ આ જે દોષો છે. આ જે દોષોમાંથી બધી બુરાઈઓ વિસ્તરે છે અને પ્રચાર પામે છે. જગતમાં લયંકર યુદ્ધો-મહાયુદ્ધો-વિશ્વયુદ્ધો વારે વારે ફાટી નિકળે છે તે આ જે દોષોની રાક્ષસી જવાલાને આભારી છે.

ધનતૃષ્ણા

*માયા-પ્રતારણોપાયૈઃ પરિતાપ્ય પરાંસ્તથા ।

ગૃહીતં દ્રવિણં ભ્રષ્ટં ભ્રષ્ટાં બુદ્ધિં કરોતિ ચ ॥

મલીમસં ધનં તાદૃક્ સુખં ભોક્તું ન શક્યતે ।

ગૃહે કુટુમ્બે કલહ-ક્લેશં વિસ્તારયત્યપિ ॥

મુષ્ણાતિ ચ મનઃશાન્તિં ચિન્તાતાં કુરુતે સ્થિતિમ્ ।

અનર્થવિપદઃ સૂતે સંકલિન્નાતિ ચ જીવિતમ્ ॥

અર્થાત્—અનીતિ-અન્યાય, દગાબાજી, ઠગાઈ, છીના-અપટી, વિશ્વાસઘાતથી અને બીજાઓને હેરાન કરીને મેળવેલું ધન બ્રષ્ટ છે અને બુદ્ધિને બ્રષ્ટ કરે છે.

એવું અપવિત્ર (નાપાક) ધન સુખે ભોગવી શકાતું નથી, સુખે જીવવા દેતું નથી અને ગૃહ-કુટુંબ-પરિવારમાં કલહ-

* મુનિશ્રીરચિત “ જીવનપાઠોપનિષદ ” માંથી.

કલેશ ફેલાવે છે. એ મનની શાન્તિને લૂંટી લે છે, ચિત્તને ચિન્તાગ્રસ્ત સ્થિતિમાં રાખે છે, અનેક અનર્થોને જન્માવે છે અને જીવતરને ખારું ઝેર બનાવી મૂકે છે.

એ નાપાક ધન ટકતું નથી; ટકે છે તો તેની લયંકર પ્રતિક્રિયા થાય છે. કાંતો વેપારધંધામાં આગ લાગે છે, યા ઘર-ઢૂંકાનમાં ઉપદ્રવ મચે છે, અથવા પત્ની કે પુત્રનું મૃત્યુ થાય છે.

ન્યાયની લૂંચી-સૂકી પશુ રોટીમાં જે સુખ, શાન્તિ અને ઓજસ છે તે અનીતિ-અન્યાયની કમાણીના માલમલીદામાં નથી એ આપણે દૃઢતાથી સમજી રાખવું જોઈએ.

સાર્વિક સન્તોષથી તૃષ્ણાને-લોભને અંકુશમાં લઈ શકાય છે. સંતોષના સંબંધમાં સુન્દરદાસજીએ ઠીક જ કહ્યું છે:—
જો દશવીશ પચાશ લયે શત હોઈ હજાર તો લાખ મગેગી,
કોડ અરબખ ખરબખ અસંખ્ય ધરાપતિ હોનેકી ચાહ જગેગી;
સ્વર્ગ-પાતાલકા રાજ્ય કરૂં તૃષ્ણા અધિકી અતિઆગ લગેગી,
સુન્દર, એક સંતોષ વિના, શઠ! તેરી તો ભૂખ કલી ન ભગેગી.

तस्य पापानि रुध्यन्ते सेवातत्परता भवेत् ।

जायते चित्तशान्तिश्च सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥

(મુનિશ્રી)

અર્થાત—જેણે પોતાના જીવનને સન્તોષના સફળશુભી વિભૂષિત બનાવ્યું છે તેની પાપવૃત્તિઓ રૂંધાર્તી બન્ય છે, તેને ચિત્તની શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સેવાપરાયણ બને છે.

પરંતુ સન્તોષ એ અકર્મણ્યતા નથી, નિષ્ક્રિય કે આળસુ જીવન નથી. આળસુજીવન એ જીવનની પામરતા છે. આળસુ

બની બીજને કે સમાજને ભારરૂપ બનવું એ જીવનની અધમતા છે. પોતાના નિર્વાહનો બોલે માણસે પોતાના ઉપર જ લેવો જોઈએ. સન્તોષની સાથે માણસે સ્વ-પરહિત માટે ઉદ્યમશીલ રહેવું જોઈએ. “યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્” એ ગીતાવચન કર્મ-કૌશલ અથવા કર્મશીલતાને યોગ તરીકે જણાવે છે. ગીતામાં કહ્યું છે—

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવુભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્ કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥ [૫-૨]

અર્થાત્—કર્મસંન્યાસ અને કર્મયોગ બન્ને શ્રેયસ્કર છે, પણ એ બેમાં કર્મયોગ વધારે મહાન છે.

ઉદ્યમની સાથે માણસે પોતાના પરિશ્રદ્ધતું પરિમાણ કરવું જરૂરી છે. પરિશ્રદ્ધપરિમાણનો ફાયદો એ છે કે પરિશ્રદ્ધના કરેલા પરિમાણ જેટલું પ્રાપ્ત થતાં માણસની ઉપાધિઓ ઘણી ઓછી થઈ જાય છે અને લોકસેવાનાં કાર્યો બળવવામાં તેને સારો અવકાશ મળી શકે છે. બીજી વાત એ છે કે માણસ જો વેપાર-ધંધાને બીલવવાનો શોખીન હોય તો તેના વિસ્તૃત વેપારના યોગે એને પરિશ્રદ્ધપરિમાણથી જે અધિક ધન મળે તે લોકસેવાનાં કાર્યોમાં ઉપયોગી થઈ શકે છે.

પાપનો બાપ ?

એક બ્રાહ્મણ કાશીમાં બાર વર્ષ લાણી ઘેર આવ્યો. એની પત્નીએ રાત્રે એને પૂછ્યું: તમે કાશીથી લાણીને આવ્યા તો મારા એક પ્રશ્નનો જવાબ આપો—‘પાપના બાપનું નામ શું?’ બ્રાહ્મણ તો વિચારમાં પડ્યો, મુંઝાયો, શાસ્ત્રો એણે ફેંદી

વાળ્યાં; રામ, સીતા, રાવણ, અર્જુન વગેરેના ખાપનાં નામ તો એને માલૂમ હતાં, પણ પાપના ખાપનું નામ એને ન જડ્યું. એ શરમિન્દો બન્યો. સભાઓ એણે જીતી હતી, પણ સ્ત્રીને જીતવી ભારે થઈ પડી ! આખી રાત એને એ ચિન્તામાં ઊંઘ ન આવી. સવાર થતાં જ સ્ત્રીએ ના પાડવા છતાં ફરીથી કાશીએ ભણુવા જવા નિકળ્યો. રસ્તામાં એક સ્થળે વેશ્યાને ઘેર ઊતર્યો. એને માલૂમ પડેલું કે આ વેશ્યા તો ભણેલી અને ચતુર છે. વેશ્યાએ પણ વાત-વાતમાં જાણી લીધું કે પંડિત ભણ્યો છે પણ ગણ્યો નથી અને સ્ત્રીના પ્રશ્નનો જવાબ ન આવડવાથી ભાઈ પાછા કાશી જવા નિકળ્યા છે. પછી વેશ્યાએ એના લોજન માટે સીધા-સામાનની જોગવાઈ કરી આપી. બ્રાહ્મણે ચોકો કરી નાહી રસોઈ બનાવી. દાળ-ભાત, લાડુ-શાક, ભજિયાં બધું તૈયાર થઈ ગયું. પછી વેશ્યાએ એને કહ્યું: મારી એવી પ્રાર્થના છે કે લાડૂનો એક કકડો તમે મારા હાથે ખાઓ અને મને પવિત્ર કરો. બ્રાહ્મણે ના પાડી. એણે કહ્યું: અરે ! એ તે બને ? એથી તો હું બ્રહ્મ થઈ જાઉં. પછી વેશ્યાએ એની સામે ગીનીની કટોરી મૂકી અને કહ્યું, આ આપને દક્ષિણા મળે જો મારા હાથે લાડવાનો એક કકડો ખાઓ તો. ગીની જોઈ બ્રાહ્મણનું મન ચલિત થઈ ગયું. એણે કહ્યું: ભલે તમારો આટલો આગ્રહ છે તો હું લઈશ, પણ જે શરતે, એક તો તમારે મારા મોઢાને અડવું નહિ, તમારો હાથ જરા દૂર રાખીને જાયેથી લાડવાનો કકડો મારા મોંમાં મૂકવો અને બીજી શરત એ કે આ વાત તમારે કોઈને કહેવી નહિ. ભલે ચોકામાં આવી જાઓ. પછી વેશ્યાએ ચોકામાં પ્રવેશ કર્યો અને લાડવાનો કકડો લઈ તેના મોઢામાં મૂકતાં તેને

હાથ પકડી બોલી, મહારાજ ! તમે કાશી શું લખવા જતા હતા ? બ્રાહ્મણે કહ્યું, પાપના બાપનું નામ. “ બસ ! તો પાપનો બાપ આ જ-લોલ ”-વેશ્યા બોલી. બ્રાહ્મણ શરમિન્દો બની ગયો અને વીલા મોંઝે પાછો ઘેર ગયો.

કામાસક્તિ

કામાસક્તિ સમુચિત સંયમના બળે કાળૂમાં લઈ શકાય. કામાસક્તની ખુરી વલે થાય છે. કામાન્ધ માણસ નથી દેખતો. દિવસ કે નથી દેખતો રાત. દિવસે ન દેખનાર ધ્રુવડ અને રાત્રે ન દેખનાર કાગડાથી પણ તે ભૂંડો.

લક્ષ્મણનું બ્રહ્મચર્ય કેટલું પ્રબળ ! પોતાની પ્રિયતમા પત્ની ઊર્મિલાને ઘેર રાખી તે પોતાના મોટાભાઈ (રામચન્દ્રજી) ની સેવા માટે વનવાસે જાય છે. જેવી રામની સીતા તેવી લક્ષ્મણની ઊર્મિલા. સીતાનું માહાત્મ્ય રામના યોગે જાહેરમાં આંચું, જ્યારે લક્ષ્મણનું ઊર્મિલા-રત્ન ગુપ્ત જ રહેવા પામ્યું.

સીતાના હરણ પછી જ્યારે તેની શોધ દરમ્યાન કોઈ આબૂષણો જડી આવે છે અને રામ લક્ષ્મણને પૂછે છે કે જો તો ! આ સીતાનાં આબૂષણ તો નથી ? ત્યારે તે કહે છે—

કક્કળે નામિજાનામિ નામિજાનામિ કુન્દલે ।

નૂપુરે ત્વમિજાનામિ નિત્યં પાદાબ્જવન્દનાત્ ॥

અર્થાત્-એમનાં કંકણો કે કુંડલો હું ન ઓળખી શકું, હા, એમનાં ચરણોને વંદન કરતો એથી એમનાં અંગર ઓળખી શકું.

રામ-રાવણના મહાયુદ્ધમાં મહાયોદ્ધા મેઘનાદને ધરા-શાયી કરનાર એ લક્ષ્મણ છે. અને જૈનકથામાં રાવણનો શીર્ષ્છેદ લક્ષ્મણે કરેલો જણાવ્યો છે.

ખરેખર, ખલવાન અને આરોગ્યવાન, બુદ્ધિશાલી અને પ્રભાવશાલી, યશસ્વી અને તેજસ્વી બનવું હોય, આનન્દી અને સુખી થવું હોય અને ભાગ્યનું પાતું ઉઘાડવું હોય તો સંયમશક્તિનો-બ્રહ્મચર્યબળનો વિકાસ એ એનો અમોઘ ઉપાય છે.

મહાભારત કહે છે:—

જ્ઞાનં શૌર્યં મહઃ સર્વં બ્રહ્મચર્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

જ્ઞાન, શૌર્ય, તેજ, તપ બધું બ્રહ્મચર્યમાં પ્રતિષ્ઠિત છે.

આમ વિકાસસાધન માટે ધનતૃષ્ણા અને કામાસક્તિને સાત્ત્વિક સંતોષ અને સમુચિત સંયમથી કાબૂમાં લેવી એ જરૂરી વાત છે.

વિકાસસાધના

શારીરિક વિકાસ માટે આરોગ્યતા નિયમોનું અનુપાલન આવશ્યક છે.

આરોગ્ય

શુદ્ધવાયુર્જલં સ્વચ્છં યોગ્યાહારોઽરૂણાતપઃ ।

સ્વચ્છત્વં યોગ્યનિદ્રા ચાઽરોગ્યાય શ્રમસંયમૌ ॥

(મુનિશ્રી)

શુદ્ધ હવા, સ્વચ્છ જળ, યોગ્ય આહાર, સૂર્યનો તાપ, સ્વચ્છતા (ચોખ્ખાઈ), યોગ્ય નિદ્રા અને શ્રમ તથા સંયમ એ આરોગ્યસંપાદનની સામગ્રી છે.

(૧) શુદ્ધ વાયુ. આરોગ્યનાં સાધનોમાં હવાનો નંબર પહેલો છે. “સો દવા ને એક હવા.”

(૨) સ્વચ્છ જળ. પાણી ગાળીને વાપરવાનું. પરિત્રાજકો જીવાં જીવાં ગામોમાં ફરનારા, એટલે કોઈ સ્થળનું ખરાબ પાણી ન લાગે માટે ખૂબ ઊકળી ગયા પછી ઠરેલ પાણી પીવું તેમને માટે હિતાવહ ગણવામાં આવ્યું છે. કોઈ સ્થળનું પાણી ખરાબ હોય, પણ તે ખરાબર ઉકાળવામાં આવે તો તેની ખરાબી નષ્ટ થઈ જાય છે અને પછી તે પાણી શરીરને નુકસાનકારક થતું નથી.

(૩) યોગ્ય આહાર. ભોજન હિત, મિત અને સાત્ત્વિક હોવું જોઈએ. “યો મિતં મુક્તે સઃ બહુ મુક્તે” — જે પ્રમાણસર ખાય છે તે ઘણું ખાય છે.

“Live not to eat, but eat to live.”

—ખાવા માટે ન જીવ, પણ જીવવા માટે ખા.

“Eat less, drink more, take exercise and your disease will starve.”

—થોડું (મિત) ખા, વધુ પી, વ્યાયામ કર અને (ઐથી) તારો રોગ જીવે મરી જશે.

(૪) સૂર્યાતપ. સૂર્યના તાપથી વાતાવરણ શુદ્ધ બને છે. જે મકાનમાં સૂર્યનો તડકો આવતો ન હોય તે આરોગ્યને અનુકૂળ ન ગણાય. જ્યાં રહીએ ત્યાં સૂર્યનો તડકો આવવા જોઈએ.

(૫) સ્વચ્છતા. “જ્યાં ગંદવાડ ત્યાં મંદવાડ.” શરીર, વસ્ત્ર, વાસણ વગેરે અને ઘર-મકાનની ચોખ્ખાઈ રાખીએ. પહેરે કિંમતી રેશમી સાડી અને રસોડામાં મંસિતાં રાખે એલાં ડાટ ! એવી બેઠરકારી ન રાખીએ.

“ Cleanliness is next to godliness.”

—ઈશ્વરીયતાની પછી સ્વચ્છતાનું સ્થાન છે.

(૬) યોગ્યનિદ્રા. Sound sleep resembles a stream of nectar— નિદ્રા એ અમૃતનું ઝરણું છે. નિદ્રા પાચનક્રિયામાં મદદગાર થાય છે અને શરીરમાં સ્ફૂર્તિ અને તાજગી આણે છે. લોજનનો ઉપવાસ કરવાનું કહ્યું છે પણ નિદ્રાના ઉપવાસનું વિધાન કયાંય જોયું ?

(૭) શ્રમ. આજે શ્રમની પ્રતિષ્ઠા છે. શ્રમથી કકડીને ભૂખ લાગે છે, ખવાય છે, પાચન થાય છે અને તાકાત આવે છે. ખરેખર, શ્રમ એ જીવનપુષ્ટિનું રસાયણ છે. આરોગ્ય અને રસાલિસરણને ફાયદાકારક છે.

(૮) સંયમ. ઇન્દ્રિયો પર, મન પર, વાણી-વિચારો પર, રસેન્દ્રિય પર, કામ-ક્રોધ-લોભ પર કાબૂ તે સંયમ.

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ ત્રયં ત્યજેત્ ॥

(ગીતા, ૧૬-૨૧)

કામ, ક્રોધ અને લોભ એ આત્મધાતક છે અને નરકનાં દ્વાર છે માટે એમને આપણા ચિત્તમાંથી ખસેડી દઈએ.

न गंगा यमुना चापि सरयू वा सरस्वती ।

निम्नगा वाऽचिरवती मही चापि महानदी ॥

સકુળંતિ વિસોધેતું તં મલં ઇધ પાણિનં ।

વિસોધયતિ સત્તાનં યં વે સીલ-જલં મલં ॥

(વિષ્ણુદ્વિમગ્ન [બૌદ્ધગ્રન્થ])

ગંગા, યમુના, સરયૂ, સરસ્વતી વગેરે નદીઓ પ્રાણીઓના તે મેલને ધોઈ શકતી નથી કે જે મેલને શીલરૂપ જળ ધોઈ શકે છે.

“He alone is courageous, he alone is vigorous, he alone is learned and he alone is a sage or saint who gets mastery over his senses by curbing his mind.”

તે જ ધીર, વીર અને વિદ્વાન છે, તે જ સન્ત-સાધુ છે, જે પોતાના મન પર કાબૂ મેળવી પોતાની ઇન્દ્રિયો પર પ્રભુત્વ જમાવે છે.

“He is a hero the conqueror of battle-fields, he is a hero the conqueror in lion-hunting, but he is the hero of heroes the conqueror of himself.”

યુદ્ધક્ષેત્રોને જીતનાર વીર છે, સિંહને જીતનાર વીર છે, પશુ જે પોતાની જાત ઉપર જીત મેળવે છે તે વીર નહિ, પણ મહાવીર છે.

રશિકુન કહે છે:—

“He gains true victory who gains himself.”

જેણે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કર્યો છે તેણે સાચો વિજય સિદ્ધ કર્યો છે.

આરોગ્ય બાળતનો વિચાર આપણે કરી લીધો. આરોગ્ય-સાધના યોગસાધનાના માર્ગને સરળ બનાવવામાં સહાયક થાય છે એ વાત ગીતા—

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વાપાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃખહા ॥ (૬-૧૭)

આ શ્લોકથી પ્રદર્શિત કરતાં કહે છે કે—

જેના આહાર-વિહાર પ્રમાણસર છે, જેની કાર્યશીલતા સુયોગ્ય રહે છે અને જેનું સૂપું-જાગવું વ્યવસ્થિત છે તેને દુઃખનાશક યોગભૂમિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

શરીર એ દેવળ (દેવાલય) છે, કેમકે એની અંદર આત્મા જે મૂળ સ્વરૂપે પરમજ્યોતીરૂપ હોઈ પરમાત્મા છે, વિરાજે છે, માટે એ દેવળને જેમ સ્વચ્છ રાખવાની જરૂર છે, તેમ તેને દુવ્યંસનોથી અલડાવા દેવાય પણ નહિ. આ શરીર-રૂપ મંદિરનાં આંખ, કાન વગેરે દ્વારો છે, તેમાંના કેઈ દ્વારથી બહારનો કચરો અંદર નાંખાય નહિ. આંખરૂપ દ્વારથી વિક્રિયાપૂર્ણ દર્શન થાય નહિ; કાનથી ખરાબ સંભળાય નહિ; રસના(જીભ)થી અલક્ષ્ય અને અપેયનાં લક્ષણ તથા પાન કરાય નહિ; ત્વચાથી અધર્મ્ય સ્પર્શન કરાય નહિ; મનથી પુરું ચિંતવાય નહિ; તે જ પ્રમાણે હાથ, પગ વગેરે કર્મેન્દ્રિયોદ્વારા કુકર્મો કરાય નહિ. આમ આ દેહરૂપ દેવાલયનું પાવિત્ર્ય સમજી કુકર્મ-દુરાચરણના દોષથી તેને દૂષિત થવા ન દઈએ. અને એ દ્વારોથી બહારનો પવિત્ર પ્રકાશ જરૂર આવવા દઈએ.

ઉપર જે શારીરિક વગેરે છ વિકાસો બતાવ્યા છે તેમના-તે બધા વિકાસોના સુલભ સંમેલનમાં જ જીવનનો વિકાસ પૂર્ણતાએ પહોંચી શકે છે.

“ સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે ” એ પ્રાચીન આર્ષ વાક્ય છે, જે કહે છે કે વિદ્યા, શિક્ષણ યા કેળવણી તે છે જે બન્ધનો-

માંથી છોડાવે. શરીરને રોગ તથા દુર્બલતામાંથી મુક્ત કરે, બુદ્ધિને અજ્ઞાન તથા ખોટા વિચારથી, મનને ભય, લાલચ તથા ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ જેવી કુવાસનાઓથી, હૃદયને કઠોરતા તથા ખોટી લાગણીથી, હાથ-પગ વગેરે કર્મેન્દ્રિયોને જડતામાંથી, રસવૃત્તિને વિલાસમાંથી, શક્તિને મદમાંથી અને આત્માને કૃપણતા તથા અહંકારના પંજમાંથી મુક્ત કરે, તેમ જ માણસને આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને બૌદ્ધિક દાસ્યમાંથી મુક્ત કરે તે વિદ્યા, તે શિક્ષણ, તે કેળવણી.

એક ધર્મ, એક જાતિ

માણસમાં બૌદ્ધિક સંસ્કારની અને વિવેકબુદ્ધિની કેટલી ખામી છે ! એથી જ તો એ જાતિલેદ, વર્ણલેદ, ધર્મલેદ વગેરે લેદો મानी ખેઠો છે. આ ખોટી સમજ છે અને સમાજ-જીવનની ઉન્નતિની દિશામાં પ્રચંડ અવરોધરૂપ છે. પશુઓમાં જાતિલેદ હોઈ શકે. કેમકે ગાય, ભેંસ, બળદ, હાથી, ઘોડા, ગધેડા વગેરે બધા પશુઓના શરીરના આકારો સાવ નોખા નોખા છે; પણ મનુષ્યોનો દેહાકાર તો બધાઓનો એક-સરખો છે, માટે મનુષ્યોમાં જાતિલેદ હોઈ શકે નહિ. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર જેવા વર્ગો ફક્ત સમાજજીવનની વ્યવસ્થા માટે, જુદાં જુદાં સામાજિક કામોની વહેંચણી અંગે ગોઠવાયેલા. પણ એ પ્રણાલી આજે તો આથમી રહી છે.

શરીરનાં મસ્તક, હાથ, પેટ અને પગ એ અંગોમાં કોને ઉચ્ચ કહીએ અને કોને નીચ ? પગની ઓછી ઉપયોગિતા છે ? તેમ પગના સ્થાને મનાતા શૂદ્રની ઉપયોગિતા ઓછી કેમ અંકાય ? એ બધાં અંગો પરસ્પર હળી-મળીને ચાલે તો

તેઓ અને તે અંગોવાળું શરીર જીવિત અને સુખી રહી શકે, અને જો વઢવા માંડે કે એકબીજાની અદેખાઈ કરી રિસાઈ બેસે તો એ બધાને મરવાનો વખત આવે, તેમ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો કે વર્ગો પરસ્પર ઉદારતાથી, વાતસલ્યભાવથી હુળીમળીને રહે તો એમાં એ બધાનો ઉદય-અભ્યુદય છે અને ધર્મમાં પડી એકબીજાને ધૂતકારવામાં એ બધાનો વિનિપાત છે.

વસ્તુતઃ માણસમાં વિદ્યોપાસનારૂપ બ્રાહ્મણત્વ, બલ-શૌર્ય-રૂપ ક્ષત્રિયત્વ, કૃષિવાણિજ્યવેપારરૂપ વૈશ્યત્વ અને સેવાવૃત્તિ-રૂપ શૂદ્રત્વ એમ બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષત્રિયત્વ, વૈશ્યત્વ અને શૂદ્રત્વ એ ચારે તત્ત્વોનો સુભગ સંગમ હોવો જોઈએ. એ સંગમમાં જ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ સુપ્રકાશિત થાય છે અને મહિમાશાલી બને છે.

પરમેશ્વર એક તો તેના કર્મમાનરૂપ ધર્મ પણ એક જ હોઈ શકે; ધર્મ નોખાનોખા કેમ હોઈ શકે ?

મનુસ્મૃતિના છઠા અધ્યાયમાં—

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

ધૌર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ [૬-૧૨]

એ શ્લોકથી ધૈર્ય, ક્ષમા, દમ (મનોવશીકાર), અચૌર્ય, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, બુદ્ધિ (સાફ દાનત), પવિત્ર જ્ઞાન, સત્ય અને અક્રોધ એમ ધર્મનાં દશ લક્ષણો બતાવવામાં આવ્યાં છે.

મહાભારતમાં—

પદ્ધૈતાનિ પવિત્રાણિ સર્વેષાં ધર્મચારિણામ્ ।

અદ્વિંસા સત્યમસ્તેયં વ્રજાચર્યમલોભતા ॥

એ શ્લોકથી બધા ધર્મવાળાઓને માટે અહિંસા, સત્ય, અચૂર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને નિર્લોભતા એ પાંચ બાબતો પવિત્ર અને કર્તવ્યરૂપ બતાવવામાં આવી છે.

અને ત્યાં અનુશાસનપર્વમાં—

“ અહિંસા પરમો ધર્મઃ...” વગેરે શ્લોકોથી અહિંસાને પરમ ધર્મ ઉદ્ધોષિત કર્યો છે.

એક જ શબ્દમાં ધર્મનું સાચું તત્ત્વ બતાવવું હોય તો તે સદાચરણ (Right conduct or good character) છે. દ્વૈત-અદ્વૈત, ઇશ્વરકર્તૃત્વ અને ઇશ્વરનું અકર્તૃત્વ, ક્ષણિકવાદ વગેરે બધા વાદોની સફળતા સદાચરણને પ્રેરક બનવામાં છે. કોઈ પણ વાદનું પરિણામ (Result) સદાચરણના વિકાસમાં આવે તો તે વાદ યુક્તિરિક્ત (Unreasonable) હોય તોયે શુભંકર (Promoting welfare or happiness) બને છે, તે વાદ અતથ્ય છતાં સત્ય બને છે.

बस ! हम

सौजन्यशाली बनें !

सत्कर्मपथ पर चले !

स्व-परहितसाधन में उद्यत रहें !

